

Gregor TOMC*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKSLOVENCİ VČERAJ, DANES IN... NIKOLI VEČ:
OD HABSBUŠKE MONARHIJE DO EVROPSKE UNIJE

Povzetek: Slovenci smo se kot narod oblikovali s pomočjo množičnih enostranskih medijev v Habsburški monarhiji, ko je na površje prišla zavest o prevladi jezikovnega medija etnije. S pomočjo nacionalnega obrambnega zidu smo se lahko zoperstavili gospodarsko, kulturno in številčno močnejši nemški skupnosti. Vsak odklon posameznika od narodnega makro pomena je bil zaznavan kot izdaja (primer Dežman). V pozni modernosti se zaradi prevlade globalnih interaktivnih informacijskih tehnologij postopno razkrajaja hegemonija jezikovnega medija etnije in z njim dominacija narodnega makro pomena. To pomeni, da se bomo Slovenci v pogojih vključevanja v EU brez nacionalne obrambe - kot gospodarsko, kulturno in številčno šibkejša skupnost - verjetno asimilirali.

Ključni pojmi: narod, globalizem, jezikovne tehnologije, Slovenci v zgodnji in pozni modernosti, Habsburška monarhija, EU

Uvod

Vse naše duševno procesiranje je zaradi enega samega namena, odzivanja na dražljaje okolja, v našem primeru socialnega okolja (ki ga seveda lahko ločujemo le na analitični ravni). Na ravni posameznika in teoretskega pristopa, recimo mu kognitivni behaviorizem, nas torej zanima kognitivna raven naše duševnosti, s katero stopamo v odnose z drugimi in oblikujemo socialni svet. Kognicija ni zgolj zaznava (odslikava), ampak doživljanje (razlaga) drugih. Temeljna specifika človeške kognicije socialnosti pa je, da smo zmožni tudi zavestnega odnosa (da se zavedamo tega, da se zavedamo) do sebe, do drugih in do drugega. To ne pomeni, da zanikamo oblike neverbalne komunikacije, ampak le, da temeljijo na tovrstni komunikaciji (posredovanje informacij s kretnjami, pogledom, grimaso, držo, vonjem itd.) gregarne skupnosti višje razvitih živali, medtem ko je jezikovno simbolno komuniciranje za prenos informacij specifično prav za človeške skupnosti. Zaradi jezikovno posredovane socialnosti lahko ljudje svoje socialne odnose zavestno reflektiramo, z razvojem metaforičnega jezika pa postajamo tudi vse zmožnejši oblikovati imaginarne odnose (z namišljenimi akterji, kot je bog, ali abstraktnimi pojmi, kot je družba).

* Dr. Gregor Tomc, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

Naše delovanje smo torej opredelili kot kognitivno odzivanje na (socialne) dražljaje okolja. Na analitični ravni lahko razlikujemo dve dimenziji okolja, ki ju vzpostavljamo z našo interpretacijo dražljajev:

Ė pomen (naša vrednotna ocena dražljaja, ki je idealnotipsko lahko ločimo na občutenja (ali vzbuja v nas ugodje ali ne), čustvovanja (ali je dober ali slab) in mišljenja (ali je resničen ali lažen),

- in položaj (lahko skladno z našimi vrednotami vplivamo na dražljaj, ali smo zgolj pasivni, smo skratka v situaciji nadrejeni ali podrejeni, ali pa lahko vplivamo na druge, njihovim namenom navkljub ali ne).

Pomene razvijamo zaradi delovanja, pragmatisti bi rekli, da predstavljajo naša pravila za delovanje (James, 2002: 36), in jih skozi prakso ves čas tudi modificiramo. Od našega položaja pa je odvisno, ali bomo tudi dejansko zmožni delovanje izvesti skladno z našimi pomeni, torej naša moč delovanja.

Ėe je jezik pogoj zavesti in Ėe je zavest v središču vzpostavljanja in ohranjanja človeške socialnosti, potem je očitno, da so različne tehnologije posredovanja jezika v ozadju različnih zgodovinskih tipov človeških skupnosti, ki jih lahko imenujemo tudi civilizacijska obdobja. Govorjeni jezik omogoča izmenjavo informacij na bližino in je afektivno obarvan, medtem ko je zapisani jezik manj afektivno obremenjen in ima večji komunikacijski doseg. To velja še toliko bolj za množične medije, tako enostranske (iz enega središča, enosmerno, zaporedno) kot interakcijske (iz različnih središč, povratno, simultano), ki povečajo tako domet govorne kot zapisane besede. Trdimo skratka, da vsaka kvalitativno nova tehnologija posredovanja človeškega jezika vzpostavlja in ohranja novo, še nikoli izkušeno, emergentno obliko človeške socialnosti. V zgodovini človeštva lahko glede na ta kriterij ločimo vsaj štiri temeljna civilizacijska obdobja: arhaično, stare civilizacije, zgodnjo modernost in pozno modernost.

V arhaičnih skupnostih je govorni jezik posameznikom omogočal, da vzpostavljajo le socialna omrežja z relativno majhnim številom drugih posameznikov, zasebna omrežja empatičnih odnosov, na ravni plemenske skupnosti. V teh skupnostih je to hkrati tudi najvišja raven socialnih omrežij. V starodavnih civilizacijah je govorni jezik dopolnil še zapisani, ki omogoča tudi vzpostavljanje anonimnih interakcij, poleg zasebnih tudi javna socialna omrežja (verski, vojaški, trgovski ipd. odnosi na daljavo) in s tem nastanek večjih skupnosti, vendar pa so bile socialne mreže zaradi relativno neučinkovitega komuniciranja na daljavo še vedno relativno šibke. Od tod na prvi pogled presenetljivo dejstvo, da so obdobjem stabilnosti po pravilu sledila obdobja dezintegracije - ko nastopita anomija (razpada konsenza o pomenu med posamezniki) in visoka stopnja nepredvidljivosti razumevanja položajev (razpad socialnih omrežij, kaos oz anarhija). Na to opozarja na primer Frankfort na primeru stare egipčanske civilizacije (1978: 51-52). V zgodnji modernosti se pojavijo tehnologije množičnega posredovanja jezika, enostransko iz središča (tisk, radio, televizija, film itd.), anonimnim posameznikom in na daljavo, kar sovpada z oblikovanjem nacionalnih državnih skupnosti. Vendar pa učinkovitejša integracija posameznika v skupnost implicira tudi večje razlike med

skupnostmi. Zato ne preseneča visoka stopnja konfliktov med nacionalnimi državami¹. V pozni modernosti pa se pojavijo tehnologije, ki govorjeni in zapisani jezik posredujejo množično in interaktivno (telekomunikacijske in računalniške tehnologije), pri čemer centralizirani ponudniki in regulatorji komunikacije niso več središčnega pomena. Okrepi se pomen zasebne sfere, kamor se seli večji del posameznikovega delovanja (delo, zabava, izobraževanje ipd.), medtem ko postajajo institucije javne sfere strateško manj pomembne. Komunikacija izgubi temeljno prostorsko in časovno obeležje nacionalne države in poteka pretežno na ravni t.i. globalne vasi.

Na ravni posameznika nas torej zanima, kako se odzivamo na socialne dražljaje z različnimi tehnologijami jezikovnega medija, ki jih imamo na voljo, ter pomen in položaj, ki oblikujeta našo perspektivo doživljanja (zaznavno selekcijo in cilje delovanja). Ostaja pa še ključno vprašanje, kako ta mikro pristop združiti z makro pristopom, v enovito razlago našega odzivanja na socialne dražljaje.

Socialni pojavi so primeri kompleksnih sistemov, kjer celota ni preprost seštevek posameznih delov. Freeman (1999: 54) navaja dve ključni lastnosti takšnih sistemov: deli so semiavtonomni (na ravni dela avtonomni, na ravni množice delov vzajemno pogojeni), interakcije med njimi pa so šibke (da oblikovanje parov ne postane ključnega pomena). V naravi sta primera takšnih pojavov na primer voda (nepredvidljivo povezovanje posameznih molekul, urejena pojavnost pa, če jo opazujemo, denimo na ravni reke) ali možgani (nepredvidljivo delovanje posameznega nevrona, urejeno pa na ravni opazovanja delovanja nevronske mreže).

Če se vrnemo k razmišljanju o posamezniku in skupnosti: če opazujemo posameznika, deluje ta nepredvidljivo. Vendar pa iz opazovanja množice posameznikov razberemo prepoznavne vzorce odzivanja na dražljaje iz okolja. Socialni pojav se vzpostavi, ko posamezniki stopajo v interakcije z drugimi. Na ta način oblikujejo sebe kot vozlišča v omrežju relativno trajnih interakcij z drugimi posamezniki, ko te strukture zaznavajo in interpretirajo kot svoje doživljanje socialnosti, ko nato te interpretacije sovpadajo (gre za vzajemno prepoznavanje pomenov /položajev, zavestno in še večkrat nezavedno) na ravni množice posameznikov in ne nazadnje, ko se na ta način vzpostavi nova kvaliteta skupnosti. Skupnost je emergentna lastnost, ki jo generira delovanje številnih posameznikov, vendar na neintencionalni ravni. Emergentizem je lastnost kompleksnih socialnih sistemov, ki je nepredvidljiv na ravni odzivanja posameznega akterja. Skladen s tem mora biti tudi pristop k raziskovanju teh pojavov, ki združuje kognitivizem (tehnologije jezikovnih medijev), tako v duševnosti posameznika kot v emergentih socialnih ekstenzijah omrežij. Skupnost je stranski proizvod množice posameznih delovanj. Osnovna težava je v tem, ker je katerakoli socialna mreža proizvod množice posameznih delovanj, medtem ko se mi kot posamezniki - kot relativno kognitivno zaprta bitja - lahko vživimo le v naše lastno delovanje. To, kar doživljamo, samo po sebi ne generira socialnosti, to, kar socialnost generira, presega našo zmožnost doživljanja. Tudi, kadar stopa posameznik v zavestne interakcije z drugimi, ne

¹ *Tovrstnih primerov v zgodovini zgodnje modernosti res ne manjka. Za ilustracijo v evropskem kulturnem prostoru lahko navedemo prvo in drugo svetovno vojno, kot najbolj aktualen zgled pa zadnjo balkansko vojno na tleh druge Jugoslavije.*

vzpostavlja zavestno tudi socialnih omrežij. Skupnost ni proizvod naše intencionalnosti, ampak ji je emergentna. Posameznik se skratka zaveda implikacij na ravni neponovljivega enkratnega dogodka, medtem ko ima o emergentni ravni oblikovanja osebe in socialne mreže neprimerno bolj nejasne, abstraktne predstave, če jih sploh ima. Odtod določena enigmatičnost socialnih pojavov za nas, ki se od posameznika do posameznika seveda razlikuje: so (tudi) naši proizvodi, ki pa jim hkrati ne znamo nedvoumno pripisati avtorstva. Krog socialne pojavnosti se sklepe, ko posamezniki v množici drugih posameznikov, s podobnimi, relativno trajnimi pomeni in položaji, vzpostavljajo z emergentnimi socialnimi omrežji odnose ter ko s pomočjo abstraktnega, metaforičnega jezika lahko te odnose celo zavestno interpretira. V takšnih primerih reprezentacije socialnosti zaznavamo kot pogoje svojega delovanja in se oblikujemo kot semiautonorni socialni akterji.

Za razumevanje socialnih pojavov je torej enako pomembno oboje, tako naše nepredvidljivo delovanje kot posameznikov (ko ne moremo z gotovostjo trditi, kako bomo v neki situaciji delovali, ko delujemo skratka inovativno), kot urejenost na ravni množice posameznikov (ko postane delovanje relativno predvidljivo, ko delujemo konvencionalno). Kot posamezniki se učimo zaznave pravilnosti v množici lastnih delovanj in se tako skozi celotno življenje oblikujemo kot socialni akterji, medtem ko z zaznavo pravilnosti v množici drugih socialnih akterjev oblikujemo socialne mreže. V obeh primerih (ki ju seveda razlikujemo le analitično) gre za identične kognitivne procese (zaznava razlik in podobnosti, frekvenc, kavzalnosti itd. iz dražljajev v okolju), ki se na emergentni ravni prevajajo v socialne reprezentacije (osebe kot socialne akterje, ki doživljajo institucije kot korelacije moči in vrednote, skupine kot strukture institucij množice posameznikov itd., na zavestni in še bolj pogosto na nezavedni ravni). Osebe in socialne mreže se torej oblikujejo simultano, ves čas posameznikovega kognitivnega razvoja (najbolj prepoznavno v življenjskih ciklih kot prepoznavnih fazah kognitivnega razvoja osebe) pa se tudi spreminjajo. Oseba soustvarja socialni svet skupaj z drugimi socialnimi akterji, vendar ga - kot smo videli - le težko pripisuje lastnemu delovanju. Ker si ne pripisuje avtorstva socialnih omrežij, ker jih ima samoumevno za nekakšno 'drugo naravo', večkrat predpostavlja uniformno naravo socialne realnosti, ne glede na specifično osebno perspektivo. Ker smo poleg tega ljudje še relativno kognitivno zaprta bitja, ki imamo neposredno vedenje le o lastnih doživetjih, kaj hitro lastna doživetja pripisujemo tudi drugim, v našem primeru lastno perspektivo doživljanja socialnega sveta doživljamo kot perspektivo sveta nasploh. Iz obeh razlogov se nagibamo k pretiravanju o stopnji konsenza o socialnih pomenih in položajih. Kadar pa to vendarle ni mogoče, pride do konfliktnih situacij (do nestrinjanj o pomenih in položajih v omrežjih, s tem pa tudi do dezintegracije emergentnega socialnega pojava na ravni množice posameznikov).

Razlikovanje obeh ravni, redukcionistične kognitivne in holistične družboslovne, je seveda zgolj analitično. Jezikovni medij implicira tehnologijo jezika kot ekstenzijo človeka. Ker gre vedno za dve plati enega in istega pojava, so po našem mnenju neprimerne tako teorije tehnološkega determinizma na eni strani (saj je tehnologija zgolj ekstenzija posameznika v okolje, njegov sestavni del in ga torej ne določa od zunaj kot objekt) kot tudi pristopi sociološkega interakcionizma na

drugi strani (saj dovoljujejo zelo raznolike razlage potencialne rabe tehnologije, kot da bi bila posameznik in skupnost od tehnologije na nek način dejansko ločena in bi lahko z njo stopala v različna, včasih celo poljubna razmerja). Oba pristopa sta skratka sporna, ker zgolj analitično razliko razumeta kot dejansko razliko.

Prvi je verjetno opozoril na medije kot ekstenzije človekovega telesa in zavesti McLuhan. Različni mediji omogočajo različna podaljševanja v okolje. Eni povečujejo prostorsko mobilnost našega telesa (na primer transportna sredstva), drugi učinkovitost naše duševne interakcije z drugimi (na primer jezikovni mediji). Sam medij pogojuje naše povezovanje z drugimi. Medij je skratka sporočilo (1964). Gre za pogled, ki po našem mnenju presega dihotomijo voluntarizma in determinizma, ko razlagamo razmerje med človekom in tehnologijo. Ko denimo Sterling razmišlja o tehnologiji telefonskega komuniciranja, med drugim trdi, da ni bilo ničesar neogibnega v tem, da se je telefon v ZDA razvil v javno in univerzalno tehnologijo (2000: 38). Po našem mnenju gre za napačno zastavljeno vprašanje. Na ravni posameznika seveda ni neizogibno, da je izumitelj telefona postal Alexander Graham Bell. Prav tako ni neizogibno, da je kot izum obveljal telefon. Ni pa na drugi strani naključno, da so se na ravni množice posameznikov različni raziskovalci ukvarjali s problemom prenosa govora na daljavo (ne pa z novo obliko posredovanja zapisane besede na daljavo, ker so učinkovite tehnologije že obstajale, denimo tisk). Tudi ni naključje, da se je v kontekstu množične demokracije iskalo obliko govorjenja na daljavo, ki izhaja iz predpostavke enakopravnega dostopa vseh do tehnologije komuniciranja. Prav tako ni naključje, da se je uveljavil sistem komuniciranja med posamezniki, ker je v naravi govorjene besede, da je afektivno neposredna in kot takšna najbolj primerna prav na neposredni dialoški ravni.

Kot vsak drug človeški pojav je tudi rabo tehnologije mogoče razumeti le kot interakcijo posamično enkratnega in množično pogojenega, posameznikov z njihovimi emergentnimi ekstenzijami. Tehnologijo vedno uporablja posameznik, tehnologija je v njem utelešena, vendar pa ne zgolj na individualno specifične načine, ampak tudi glede na množico posameznikov, s katerimi stopa v odnose v socialnih mrežah. Raba tehnologije je skratka razpeta med posameznikom in socialnimi mrežami, saj ne gre za objekt izven nas, ampak za ekstenzijo naših subjektivnih teles, na katerih pa so drugi pustili svoje sledove. Ustvarjalnost je takrat, ko je posameznik kognitivno bliže svojim emergentnim socialnim ekstenzijam, bolj konformna (v večji meri odraža potrebe množice drugih, denimo komercialne ali politične). Ko pa je posameznik kognitivno bliže svoji neponovljivi naravi, je njegova ustvarjalnost bolj inovativna (njena uporabnost je bolj prikrita ali sploh ne obstaja). Vsa ustvarjalnost torej nastaja v interakciji posameznika v množici posameznikov, pri čemer so tehnologije ekstenzije našega telesa in živčevja.

To je torej širši teoretski kontekst, v katerem bomo razmišljali o slovenskem povezovanju z drugimi v dveh različnih prostorih in časih. Najprej bomo skušali rekonstruirati posameznika/skupnost v Habsburški monarhiji, nato pa še anticipirati njegovo usodo v globalni evropski skupnosti prihodnosti.

Slovenci v monarhiji

Slovenci smo svojo Evropsko unijo imeli že v 19. stoletju. Reklo se ji je Habsburška monarhija. Zgodnja modernost je bila na Kranjskem, perifernem delu monarhije - podobno kot v drugih modernizirajočih skupnostih Evrope - čas boja za prevlado enega jezikovnega medija v javnem delovanju. Tako večine Nemcev na Kranjskem verjetno ni pretirano motila raba kranjske 'šprahe' v zasebni sferi, zato pa je bila za njih bolj ali manj nesprejemljiva v sferi civilne družbe in še bolj v sferi države. Če je bila torej kot jezik vsakdanje družabnosti za večino Nemcev še sprejemljiva, pa so na poskus uveljavljanja in uvajanja slovensščine v javno rabo po pravilu gledali prezirljivo. Šlo naj bi za umeten, neživ jezik (Matič, 2002: 8), ki sploh ne omogoča natančnega izražanja. Po pisanju Nemcev naj bi sami kmetje zahtevali izdajo dokumentov v nemščini, ker si v sosednjih deželah z 'novokranjščino' niso mogli pomagati. Besedila, ki so prihajala na občine, naj bi bila zmedena, sestavljena iz hrvaških, srbskih, čeških in ruskih besed (prav tam, 95). Na drugi strani so si Slovenci prizadevali za dvig svojega jezikovnega medija iz kranjske 'šprahe' v slovenski jezik, enakovreden nemškemu v množičnih medijih javnega delovanja. Spopad je torej potekal okoli tega, kateri jezik bo na Kranjskem prevladal v šolstvu, upravi, sodstvu itd., pa tudi v kulturi (v umetnosti, znanosti itd.), s tem pa dolgoročno tudi na ravni nacionalne države.

S pomočjo množičnih, enostranskih medijev (v 19. stoletju predvsem tiska in telegrafa kot ekstenzij duševnosti in železnice kot ekstenzije telesa) sta obe strani oblikovali pomen delovanja posameznikov na različnih položajih. Nemci so imeli Laibacher Zeitung, v katerem so pisci zagovarjali centralistično urejeno monarhijo in večvrednost nemške kulture. Po pisanju tega časopisa se morajo Slovenci za prav vse zahvaliti Nemcem (prav tam, 90):

"Srajca na telesu, najmanjša knjiga, vse to je dosežek duha tuje kulture. Tujci so poskrbeli ne le za duhovno, temveč tudi za materialno blaginjo Kranjcev... Tujega izvora so tudi narodni vodje Slovencev (Bleiweis, Costa), tujci so ustanovili pobožne in humane ustanove (...) ipd."

Zato Kranjcem ne preostane drugega, kot da se hvaležno stopijo v večvredno nemško občestvo (prav tam, 15):

"Medtem, ko v zahodni in severni Evropi vladata omika in enotnost, na vzhodu srečamo razbitost na tisoč pisanih cap, različnost v hrani in pijači... 'Fragmenti' ljudstev, ki iz mnogih razlogov niso sposobni ustvarjati lastne kulture, se poskušajo zapirati vase in sovražijo vse, kar je tuje. Vendar majhen narod nima proti velikemu narodu z višjo kulturo nobene možnosti in bo asimiliran. Posebej zdaj, ko poenotenje prodira s telegrafom in železnico ter se prostor in čas krčita."

Slovenci pa so preko časopisa Novice enako pretirano in čustveno zagovarjali interese Združene Slovenije. V časopisu (in kasneje še v posebni brošuri, ki je izšla v nakladi 400 izvodov) so jim odgovarjali (prav tam, 21):

"Siti smo te gnjusobe, ki draži naše mesto... Če vam naša dežela in mi nismo pravi, pojte z bogom! Dosti velikih in malih mest in železnic pelje iz Ljubljane - srečno pot!"

Spopad se je pogosto iz besednega dvobojevanja (v ljubljanskem škofovskem seminarju so imeli denimo psa, ki so ga poimenovali Dežman, po najbolj izpostavljenem slovenskem nemškutarju, o katerem bo več govora kasneje) (prav tam, 139) pogosto spremenil v fizični spopad. Levstik je na primer opisal pohod Nemcev v Mengeš, kjer so na poti - z revolverji, dolgimi lovskimi noži, palicami, ki so imele svinec v betici - izzivali in maltretirali mimoidoče. Ob vrnitvi pa so jih na Ježici pričakali kmetje, oboroženi s koli in gorjačami in prišlo je do spopada (prav tam, 66):

"Nemškutarji ter njim pridruženo krdelce Nemcev, starih sključenih penzionistov, ubogih uradnikov, ki v potu svojega obraza in v trepetu svojega srca hrobijo trdo skorjo cesarskega hlebčka, najprvo do brezumnosti pijani od omotice zaradi zmage pri zadnjih mestnih volitvah in zdaj do strupene sline razkačeni in tako nepopisno srditi, da z zobmi iskre krešejo zaradi skelečih, malo slavnih palic, ki so jim padale po plemenitem zadnjem delu hlač, sami več ne vedo, kaj počnejejo v svoji vrtoglaviči."

Oblikovala sta se skratka dva tabora, z ekskluzivnima, izključujočima pomenoma delovanja, kjer so postale znotrajetnične razlike v položajih podrejene osnovni delitvi na dva naroda. Politično sorodni posamezniki na obeh straneh se niso nikoli združili (denimo nemški in slovenski liberalno orientirani posamezniki), tiskani mediji pa so bili prav tako strogo ločeni (poskus tiskanja slovenskega časopisa Triglav v nemškem jeziku, zaradi informiranja nasprotne strani o problemih kranjskih Slovencev, se je končal neuspešno).

Formalni status jezika je bil substanca konflikta. Drugo polovico 19. stoletja je večina ljudi na Kranjskem zaznavala kot spopad za prevlado jezika, s pomočjo množičnih medijev pa sta se oblikovali narodni skupnosti, kot emergentna socialna pojava, ki sta povratno učinkovala na posameznike kot semiautonomne akterje. Ko se je enkrat vzpostavila ta povratna zanka med posameznikom in reprezentacijo narodne skupnosti, je to s časom vodilo do vse bolj narodno izključujočih socialnih interakcij, v katerih je postajalo delovanje posameznikov kot socialnih akterjev vse bolj predvidljivo, konflikt pa vse bolj izključujoč.

Oglejmo si na kratko, kako je ta proces potekal.

Prva dimenzija, ki jo lahko na analitični ravni razlikujemo, je - kot rečeno - pomen delovanja. Na tem mestu nas zanimajo le temeljni pomeni na ravni celotne skupnosti, ko posameznik v množici posameznikov oblikuje nekakšen Weltanschauung, doživljanje pomena skupnosti v prostoru in času, na katerega se potem odziva kot na kontekst svojega delovanja.

Sprva sta se v zgodnji modernosti oblikovala dve makropomenski orientaciji: - konservativizem (vrednotni tradicionalizem, v glavnem povezan s posamezniki na položajih, ki so jezikovno medijsko zaostajali (ki so bodisi stopali v interakcije z govorjenim jezikom, predvsem nepismeni kmetje, ali elite pismenih, ki so se

oklepale makro pomenskih orientacij skupnosti pred enostranskimi množičnimi mediji, predvsem aristokrati in duhovniki) ter

- liberalizem (vrednotni radikalizem, utemeljen na nastajajočih, novih socialnih omrežjih anonimnih drugih, nastalih s pomočjo množičnih enostranskih medijev, največkrat povezanih s položaji meščanstva, uradnikov in izobražencev).

Posamezniki, ki so pomen delovanja našli v konservativizmu, so se bolj verjetno zaznavali kot tranzicijski tujci (spremembe, ki so se dogajale, so na osebni ravni odklanjali), medtem ko so bile liberalno orientirane osebe tranzicijski domačini (spremembe so doživljali kot priložnost lastne promocije). Zanimivo je, da se je nekoliko pozneje, kot kombinacija obeh temeljnih makro pomenskih orientacij zgodnje modernosti, oblikovala še tretja:

- socialdemokratska (v sebi združuje liberalno afirmacijo modernosti kot priložnosti samopromocije in konservativno kritiko liberalnega antitradicionalizma, tako da modernost kot zgolj formalno enakost vseh posameznikov zamenja modernost kot zavzemanje za substantivno pravičnost na ravni skupnosti, povezana pa je predvsem z delom izobražencev in tovarniškimi delavci - bivšimi kmeti, obrtniki in zunanjimi delavci).

Posamezniki, ki so našli pomen delovanja v socialdemokraciji, so bili hkrati konservativni (iskali so, denimo pod vplivom romantičnih vrednot, substantivni presežek življenja, nekakšno sekularno religijo domnevne nove skupnosti) in liberalni (modernost so razlagali kot priložnost promocije nižjih slojev prebivalstva, kot revolucijo).

Vendar pa je bila v ozadju, poleg omenjenih treh makro pomenskih orientacij, še neka druga, ki je sekala prek konservativno/liberalno/socialdemokratskega pomena, in ki se je postopno uveljavljala kot hegemonka v zgodnji modernosti (in kot je pokazal čas tudi zrele modernosti). To je bila narodna pripadnost².

Kako lahko razložimo spremembo samorazumevanja posameznika na prehodu iz tradicionalne v moderno skupnost?

Oglejmo si najprej nekatere po našem mnenju pomembne lastnosti srednjeveške skupnosti (Karras, 2003: 9 - 10):

- ni množičnih medijev (tako denimo duhovnikova pridiga doseže le farane; pridige pa tudi niso uniformne, enake za celotno področje, ki ga obvladuje cerkev, saj jih izrekajo posamezniki; ker so posredovane v govornem jeziku, pa so tudi bolj afektivno obarvane in podvržene različnim emocionalnim interpretacijam); ni nedvoumne centralizirane avtoritete (položaj monarha in aristokracije ima relativno kratek doseg, enako pa velja tudi za institucijo cerkve);

- ni ideologije enakosti (enakost obstaja le v nebesih, medtem ko so jo na Zemlji pričakovali le redki, kar je posledično pomenilo, da večina posameznikov ni oblikovala svojega makro pomena na ravni skupnosti, ampak so bili pretežno potopljeni v svet mikro relacij z ljudmi, ki so jih po pravilu osebno poznali s pomočjo govornega jezika).

² Zanimiva ilustracija hegemonke narave narodnega makro pomena je tudi delovanje slovenskih komunistov med in po drugi svetovni vojni - kljub fanatični privrženosti ekstremnim socialnodemokratskim pomenom, so ves čas delovali tudi s pozicij narodno zavednih Slovencev.

V zgodnji modernosti pa so se začele dogajati za naše razmišljanje pomembne spremembe:

- od Gutenberga dalje so se razvijale množične enostranske tehnologije jezikovnega medija (tradicionalne lokalno/deželne meje dosega govornega in zapisanega jezika so se razširile na številne odnose z anonimnimi drugimi na večjo daljavo; meje tiska so postajale meje jezikovnega medija etnije, ki se je uspela uveljaviti kot hegemonka),
- s krepitevijo socialnih mrež na ravni etnične skupnosti se je pojavila tudi potreba po integraciji skupnosti na tako razširjenem teritoriju (oblikovanje posameznikove zavesti na različnih ravneh civilne družbe narekuje potrebo po organizaciji te novo odkrite zavesti, kar spodbudi večjo stopnjo institucionalizacije (kot korelacije pomena s položajem) javnega delovanja, torej državo,
- prestavniki države imajo na voljo tudi drugačno uporabo govorne besede (prispadniki birokratskega aparata posedujejo avtoritativno besedo, ki sloni na ritualih, hierarhiji in grožnji z uporabo monopolnega nasilja),
- formalna enakost vseh državljanov do participacije v stvareh javnega pomena (najbolj značilno se udejanja v sferi posameznikovega vpliva, s splošno volilno pravico, kasneje pa se ta demokratična ideologija širi tudi v druge sfere javnega delovanja, na primer v sfero dela, v nekatere druge pa tudi manj uspešno, na primer v kulturo).

Vsi ti in nedvomno še nekateri drugi dejavniki so v prostoru in času zgodnje modernosti ustvarjali na ravni posameznika zavest o osrednjem pomenu medija etničnega jezika pri oblikovanju skupnosti, kar je na ravni množice posameznikov vodilo do oblikovanja naroda kot emergentnega socialnega pojava. Vzpostavitev emergentne socialnosti je omogočala oblikovanje povratne zanke med posameznikovim makro pomenskim delovanjem in predstavo o narodu. To vzajemno učinkovanje, na različne načine (modificira se tako sam pomen kot tudi relacija, oz. če se izrazimo nekoliko po meadowsko, spreminja se dialog med jazom in menoj) predstavlja stalnico posameznikovega makro pomena v zgodnjih modernih skupnostih.

Predstavlja narod (in z njim tudi vsi drugi socialni pojavi) subjektivno ali objektivno realnost? Je zgolj proizvod naše duševnosti ali obstaja na način objektivnih pojavov naravnega sveta? Odgovor ni enoznačen. Socialni pojavi gnezdiijo v posameznikovem kognitivnem procesiranju, vendar pa se oblikujejo šele na ravni množice posameznikov, če njihove pomenske orientacije, ne glede na razlike v obstoječih položajih, konvergirajo k oblikovanju nove emergentne socialne pojavnosti. Socialna pojavnost je subjektivno konstruirana pojavnost, ki jo posameznik upravičeno doživlja kot objektivno. Trditev, da je na primer družba zgolj abstrakten pojem, ostaja po našem mnenju prekratka. Dokler posamezniki na ravni množice v 'vsakdanjem referendumu' vzpostavljajo različna konkretna socialna omrežja kot emergentne socialne pojave, predstavljajo ti več kot zgolj abstraktne pojme. Dokler množica posameznikov s habitualiziranim delovanjem vzpostavlja in ohranja emergentno socialno pojavnost, ta na nas učinkuje kot 'druga narava' skupnosti, kot nekaj trajnega in skoraj nespremenljivega. Zaradi zapletenega intersubjektivnega avtorstva, ki presega posameznika, ta največkrat socialno pojavnost doživ-

lja kot nekaj od njegove kognicije neodvisnega. Vendar pa se v anomičnih situacijah sfera javnega (tako na ravni t.i. civilne družbe kot države) lahko v trenutku sesuje kot hiša iz kart. Ko posamezniki namreč izgubljajo makro pomenske orientacije delovanja, se začne spreminjati tudi emergentna raven delovanja na ravni množice posameznikov. Ko pomeni posameznikov ne konvergirajo več k emergentni socialnosti, ta pojav za kritično maso posameznikov izgubi svoj pomen in se razblini. Izkaže se, da svet socialnih pojavov gnezdi v napetosti med posameznikom in množico posameznikov, v kompleksnem sistemu, ki je življenjski svet človeka.

Če sklenemo: temeljni makro pomen zgodnje modernosti na Kranjskem je postala narodna identiteta. Podrejene so ji bile tako konservativna kot liberalna, kasneje pa tudi socialdemokratska pripadnost. Tiste osebe, ki niso razumele hierarhije makro pomenov, so imele zaradi tega neizogibne težave v svojih odnosih z drugimi³.

Vzemimo za ilustracijo dva primera: Dragotina Dežmana in Frana Levstika.

Dragotin Dežman (1821 - 1889) je končal gimnazijo v Ljubljani in nato 10 let študiral na Dunaju (medicino in pravo). Po vrnitvi v Ljubljano je vneto agitiral za slovensko stvar. Že globoko v srednjih letih, leta 1861, se je slovenstvu naenkrat odpovedal in postal ena vodilnih osebnosti nemške stranke na Kranjskem, za vse zavedne Slovence takorekoč personifikacija nemškutarstva. Kaj ga je privedlo do preloma s slovensko stranko? Na načelni ravni to, da ni izoblikoval samoumevne hierarhije makro pomenov, v kateri bi bila narodnost hegemonika. Odraščal je v pogojih absolutizma in se naučil visoko ceniti ideje liberalizma. Prevladujoče slovensko okolje pa je bilo izrazito konservativno. Kot izobraženec je visoko cenil Prešerna in njegov krog, medtem ko je konservativna slovenska scena še vedno dajala prednost Koseskemu. Kot znanstvenik je težko prenašal to, kar je takrat v slovenskih krogih veljalo za znanost (na primer starinoslovske razprave Davorina Trstenjaka, 'venetologa' tistega časa, ki je užival podporo Bleiweisovega kroga). Postopno je postajal prepričan, da so Slovenci tako nazadnjaški in nekulturni, da jih lahko reši le tesna naveza z višji nemško kulturo. Takole je razmišljal (Prijatelj, 1956: 72):

"Če bomo na ta način sami sebe spoznali, če se bomo spokorili, če se bomo zavedli, da ne nemščina, temveč naša lenoba, naša farška potuhnjenost in pohlevnost, naše črtenje vsake zdrave in pravične kritike, naša zaljubljenost v jerhaste hlače, v kranjske ošterije in v pijančevanje, naša apatija za javne reči, naša tesnosrčnost, naša prazna baharija, naša poželjivost po rausanju in kausanju, naša surovost so pglavilni vzroki, da ne napredujemo; če bomo k temu spoznanju enkrat prišli, takrat bomo še le v resnici svobodni postali. Do tiste dobe pa po svetlobi hrepenečemu Slovincu le nemška omika pravo pot napredovanja pokazati more... Ako se nemščini popolnoma odpovemo, bomo kmalu obskurantizmu in ultramontanizmu zapadli."

³ Podobno tragično usodo je kasneje, med drugo svetovno vojno v 20. stoletju, doživljala domobranska oseba, ki je globalni spopad z nacifašizmom interpretirala kot lokalno vojno proti komunizmu

Dežmanov problem je bil v tem, da je s časom postajal vse večji tujec v lastnem etničnem prostoru: za delovanje v staroslovenskem konservativnem okolju je bil preveč pluralen (narodno zaveden, a tudi liberalen), zato je prestopil v nemški tabor (v katerem je lahko uveljavil svoje liberalne ideje meščanskega izobraženca, a moral potlačiti svojo narodno identiteto). Svoj prestop v nasprotni tabor je dobro 'unovčil' - postal je kustos deželnega muzeja, uveljavil se je kot ugleden znanstvenik, postal eden vodij nemške stranke itd.

Vendar pa se s svojo novo javno vlogo izgleda ni nikoli v celoti sprijaznil. Na stara leta, leta 1883, ko so bili kranjski Nemci že v povsem izgubljenem položaju, je v pismu prijatelju namreč ugotavljal, da je življenje zaprtil (Matič, 2002: 289 - 290).

Fran Levstik (1831 - 1887) je bil Dežmanov sodobnik. Na gimnazijo je hodil v Ljubljani, vendar ni nikoli opravil mature. Zato mu je bila zaprta pot do univerzitetnega študija. Ker je bil brez formalne visoke izobrazbe, pa tudi premoženja (izhajal je iz kmečke družine), mu je bila zaprta pot do političnega kariere in nadrejenega položaja. Če se je po položaju od Dežmana bistveno razlikoval, pa sta si bila podobna v temeljni makro pomenski orientaciji - oba sta bila tako narodno zavedna kot tudi izrazito liberalna, svobodomiselna posameznika. Vendar pa je bila Levstiku, kot rečeno, zaprta pot do superordiniranih položajev v nasprotnem taboru. Bil je takorekoč obsojen na zvestobo narodu. Njegova življenjska pot je bila zato bistveno drugačna.

Za Levstika je bil Dežman narodni izdajalec, 'mož, ki nima ne tu ne tam pravih prijateljev' (prav tam, 102). Sprašuje se na primer, zakaj ni ravnal drugače (prav tam, 103):

"Ako pa res je, kar on pravi, da ga od narodne stranke ločijo samo vprašanja zaradi svobode, povemo mu lahko, da naj bi bil on kot liberalen narodnjak ostal in stal tam, kjer je bil nekdaj (tudi že polnoleten). In ko bi bil kot liberalen narodnjak samo v svoji osebi stranko reprezentiral, pa domovinski reči zvest ostal, zbrala bi se bila danes skoro vsa neodvisna inteligentna slovenska mladina okrog njega. In kaj je lepše in vrednejše moža, ako res dela za idejo, kakor to, da ima mladino za seboj? Zdaj je prepozno zanj.

Verjetno bi lahko na to vprašanje proti koncu svojega življenja - zakaj Dežman ni osnoval slovenske liberalne stranke - z veliko več razumevanja odgovoril Levstik sam: kaj takšnega bi bilo zelo težko, če že ne nemogoče narediti. Tako kot je nemška liberalna stranka združevala različno pomensko usmerjene ljudi, ki jih je skupaj povezovala le pripadnost nemštvu, je tudi slovenska konservativna stranka združevala različne politične poglede pod dežnikom slovenstva. Narodna makro orientacija je imela absolutno prednost pred vsemi drugimi. To je na lastni koži izkusil tudi Levstik, ki ni pristajal na paktiranje med staroslovenci in mladoslovenci in je njihovo sodelovanje iz načelnih liberalnih razlogov napadel v svojem časopisu Pavliha. Kot ugotavlja Matič, ga je čakala izločitev iz javnega delovanja (prav tam, 119):

"Zaradi te zbadljivosti in pa 's pajčevino skrpani slogi na ljubo' so oportunisti pri Slovenskem narodu pogazili mladoslovenske ideje svobodnega slovenstva, za kakršne jih je razglasil Levstik, in Pavlihi odpovedali vsako

solidarnost oziroma celo namigovali, da ga plačuje vlada. Oportunizem zarnikovcev je Levstika moralno ubil, tako da je za vedno zapustil nehvaležno politiko, Pavliha pa je prenehal izhajati."

Levstikova načelna liberalna drža kaže, kaj bi se zgodilo z Dežmanom, če bi vztrajal pri slovenskem makro pomenu - namesto uglednega položaja bi končal kot izobčenec, izločen iz javnega delovanja. Levstik, kot rečeno, Dežmanove izbire ni imel - bil je pomensko pluralen, a v podrejenem položaju. Pred hegemonskim slovenskim konservativizmom se ni imel kam umakniti, kar ga je na koncu tudi duševno strlo.

Druga dimenzija, ki je ključna za posameznikovo razumevanje socialnih pojavov je -kot smo videli - njegov položaj, ki mu omogoča večji ali manjši vpliv na dražljaje.

Najbolj pogost, pa tudi najmanj pomensko ambivalenten, je bil položaj kmeta na podeželju (prav tam, 72):

"Preprosti vaščani se niso ozirali za uradniškimi mesti, niso trepetali, ali jih bo kdo odpustil ali povišal, nad seboj niso imeli muhastega preračunljivega gospodarja - trgovca ali rokodelca. Od nemškutarjev so bili finančno in poslovno redki odvisni, preveč pa jih je bilo, da bi jih lahko vse podkupili."

Druga relativno neodvisna skupina ljudi so bili duhovniki, ki so pripadali nacionalni cerkveni organizaciji s sedežem v Vatikanu. Niso bili odvisni ne od lokalnih ne od centralnih oblasti (prav tam):

"(duhovščina je) po večini navijala za slovensko stranko zaradi domoljubja... nič manj pa zaradi antiklerikalizma nemškutarjskih liberalcev."

Zato ne preseneča, da sta bili obe skupini, tako kmetje kot duhovniki, pretežno slovensko orientirani, da sta oblikovali slovenski pomen delovanja in bili v tesni medsebojni vrednotni interakciji na kranjskem podeželju.

Po podatkih za leto 1880 je bilo na Kranjskem 29.392 Nemcev in 447.360 Slovencev (prav tam, 242). Nemškega prebivalstva je bilo približno 6%.

V mestih je bil položaj ljudi bistveno drugačen - ne le, da je bilo razmerje med Nemci in Slovenci drugačno, ampak je bil bolj zapleten tudi odnos med njimi. Vzemimo za ilustracijo Ljubljano leta 1880. Od skupno 24.511 prebivalcev, ki so izpolnili rubriko o občevalnem jeziku (upoštevani niso bili vojaki in del tujcev), je bilo stanje (po podatkih Valentiča) sledeče (prav tam, 433):

- 5.719 (23,3%) respondentov je govorilo nemško,
- 18.409 (75,1%) pa slovensko.

Če pa upoštevamo še podatke o rojstnem kraju in domovinstvu, je bilo istega leta v Ljubljani (prav tam):

- 4.019 (16,4%) respondentov Nemcev,
- 20.109 (80,8%) pa Slovencev.

Vidimo, da je približno 1.700 respondentov (približno 7%) govorilo nemško, čeprav niso bili Nemci po kriteriju rojstnega kraja oz. domovinstva. Za večino med njimi lahko verjetno rečemo, da so bili nemškutarji, ki so se zaradi svojega odvisnega položaja asimilirali med Nemce.

Najbolj so bili izpostavljeni nemškemu pritisku uradniki in učitelji (prav tam, 71), saj je bila v pogojih centralizirane državne oblasti nemščina privilegiran jezik v javni rabi. Manj odvisni so bili trgovci in obrtniki v sferi civilne družbe, vendar so bili tudi za njih najbogatejše stranke pogosto iz nemških vrst (prav tam). Nemci so, posebno v predvolilnem obdobju, radi prakticirali t.i. 'posojilno' dejavnost. To je pomenilo, da so si tisti Slovenci, ki so prestopili v nemški tabor, z ugodnimi posojili lahko izboljšali svoj konkurenčni položaj v primerjavi z narodno bolj zavednimi posamezniki (prav tam, 72).

Po političnih uporih zoper absolutistično oblast sredi 19. stoletja je v monarhiji sledilo dve desetletji trajajoče obdobje razprav v zvezi z ustavnimi spremembami: na eni strani vprašanje centralizma in federalizma, na drugi pa tradicionalne in liberalne ideologije. Za razumevanje razvoja narodne identitete na Kranjskem je bistvenega pomena prvo vprašanje (de)centralizacije. Nemci so na Kranjskem predstavljali izrazito manjšino, ki je bila sicer v posesti kulturnega in gospodarskega kapitala, kot izrazito manjšinsko prebivalstvo pa so za svojo prevlado potrebovali tudi privilegiran dostop do položajev vpliva. Vendar pa se je prav na področju vpliva tehtnica postopno nagibala v prid Slovencev, saj je šel razvoj v izrazito večnarodni monarhiji v smeri federalizma. To je vodilo do prevlade večinskega slovenskega prebivalstva v lokalni politiki, od občinske do deželne ravni.

Na to kažejo tudi že omenjeni podatki o občevalnem jeziku v Ljubljani po že omenjenih Valentičevih podatkih. Trend je bil očitno v prid prevlade slovenščine (prav tam, 433):

Leto	Število prebivalcev	Slovenski jezik	Nemški jezik
1890	30.505	24.199	5.127 (16.8%)
1900	36.547	29.733	5.423 (14.8%)
1910	39.796	33.846	5.950 (14%)

V 30 letih je število nemško govorečih ljudi v Ljubljani upadlo od 23.3% leta 1880 na 14% leta 1910. Kaj je bil poglavitni vzrok tega nazadovanja? V tem času se je izrazito spremenil le njihov politični položaj. Proces 'čiščenja' Nemcev se je začel leta 1880, ko so mandat v deželnem zboru dobili Slovenci. Josip Vošnjak, eden tedanjih vodilnih slovenskih političnih veljakov, je na kritike, češ da ni bilo za interese naroda storjenega dovolj, odgovarjal takole (prav tam, 249):

"In leta 1885, ko je končala svoje delo tako trdo obsojana slovenska delegacija, torej v šestih letih, kakšna bilanca se nam kaže: Kranjski deželni zbor in odbor slovenske, Ljubljanski zastopnik slovenske, deželni šolski svet slovenske, deželni predsednik Slovenec, namesto Kalteneggerja glavar grof Thurn, obrtne in trgovske zbornica slovenska, na čelu deželne sodnije Slovenec, na vseh treh gimnazijah na Kranjskem in tudi v Celji ravnateljji Slovenci, spodnje gimnazije na Kranjskem slovenske, učiteljišče vsaj na pol slovensko, pri sodnijah v rabi slovenske tiskovine in sicer ne le na Kranjskem, tudi v drugih slovenskih pokrajinah. Kalteneggerji, Vestenecki,

Onderki odstranjeni iz dežele. Kranjska dobila je zopet lice, katero jej gre, to je slovensko in že s tem je bil temelj položen, da tudi ostali Slovenci pridobe jednake pravice. Koliko pa je v tej dobi bilo po vsem Slovenskem nastavljenih narodnih sodnijskih uradnikov, koliko notarjev, to lahko vsak vidi, kdor primerja status od l. 1879 z onim iz l. 1885."

Ta pritisk pa se je s časom samo še stopnjeval. Mestne oblasti v Ljubljani so vse bolj izrinjale Nemce iz javnih položajev - nemške dijake in profesorje se je šikaniralo, ob ljudskih štetjih se je Nemce sililo, da so kot občevalni jezik izpričali slovenščino, bojkotiralo se je nemško zavedne trgovce in obrtnike, fizično nasilje nad Nemci, ki so javno kazali svojo pripadnost, ni bilo redko itd. (prav tam, 359 - 360).

Ta proces je kulminiral z razpadom monarhije, ko je slovenska narodna vlada odpustila vse nemške uslužbence, odpravila dvojezično uradovanje in dvojezične napise, ukinila nemške šole in skoraj vsa nemška društva, Nemcem se je pod različnimi izgovori jemalo stanovanja itd. (prav tam, 398).

Če sklenemo: večina Slovencev je v drugi polovici 19. stoletja na Kranjskem postopno opuščala konservativne pomene delovanja (privrženost cerkvi in cesarju) ali jim pripisovala drugoten pomen in jih zamenjala z modernejšo narodno identiteto kot primarno. Slovenska narodna pripadnost je postala temeljna orientacija delovanja velike večine posameznikov. Kljub temu, da so bili gospodarsko in kulturno podrejeni Nemcem, so uspeli prevladati s pomočjo federalno urejene monarhije, s katero so izbrili prevladujoč položaj za Slovence na Kranjskem.

Tako smo Slovenci uspešno prestali 'prebujanje narodov' v pogojih Habsburške monarhije - ker smo v zgodnji modernosti prevzeli narodno identiteto kot temeljni makro pomen, s pomočjo množičnih medijev vpostavili narod na množični ravni večine posameznikov, in ker smo uspeli tako oblikovani narod kot emergentno socialno skupnost ohranjati v federalno in demokratično urejeni monarhiji. Ko je po zgodovinskem naključju (razpad Habsburške monarhije po prvi svetovni vojni) postala možna ločitev, smo iz politične skupnosti z gospodarsko in kulturno močnejšimi Germani tudi izstopili.

Prva Jugoslavija je bila sicer centralizirana večnarodna monarhija, vendar pomen in položaj Slovencev nista bila kulturno in gospodarsko ogrožena, medtem ko je bila druga Jugoslavija sicer nedemokratična, a federalno urejena država, ki je spodbujala nadaljnjo narodno osamosvajanje. V 90. letih prejšnjega stoletja je splet zgodovinskih okoliščin, ki smo jih izkoristili v svoj prid (razpad druge Jugoslavije), omogočil relativno neboleč prehod v krajše obdobje nacionalne samostojnosti.

Slovenci v Uniji

Med obnavljanjem preteklosti in predvidevanjem prihodnosti obstaja pomembna razlika: v prvem primeru smo lahko sicer pristranski v selekciji preteklih dogodkov, kljub temu pa obstaja vsaj nek minimalen konsenz o njihovem naboru; medtem ko imamo v drugem primeru opravka z anticipacijo tega, kar se še le ima zgoditi in kar postaja za nas - še posebej v človeških skupnostih - v veliki meri tudi nepredvidljivo. Kar sledi, je torej le bolj ali manj izobraženo ugibanje.

V zreli modernosti se začnejo pojavljati nove tehnologije jezikovnega prenosa, ki omogočajo interaktivno komuniciranje na globalni ravni. V mislih imamo telekomunikacijske tehnologije (telefon, telefaks, elektronska pošta itd.) in računalniške tehnologije (internet itd.). Te tehnologije se uveljavljajo na zelo različnih področjih (tako v uradih, proizvodnji, trgovini, bankah itd., kot tudi v zasebni sferi posameznika).

Po našem mnenju bodo v pozni modernosti postali prevladujoči:

- množični mediji, ki presegajo meje in nadzor institucij nacionalnih držav, kar bo slabilo nacionalni makro pomen (tako na ravni posameznikove identitete kot na ravni množice posameznikov, torej nacije kot emergentnega pojava),
- interaktivni mediji, ki ne zahtevajo več centralizirane ponudbe in regulacije posredovanja informacij, ki spodbujajo neposredno, dialoško izmenjavo informacij, ki zmanjšujejo potrebo po posredovalnih institucijah javne sfere, tako na ravni civilne družbe kot države.

Ko se telefonska tehnologija (ki sama po sebi ne omogoča emergentnih povezav) 'sreča' z računalniško tehnologijo, se oblikujejo povezave, novi in nepredvideni komunalni sistemi (pošiljalcu ni treba vedeti, kdo bo potreboval njegovo informacijo, sprejemniku pa prav tako ne, kdo ima informacije, ki jih potrebuje). Oblikujejo se informacijske tržnice, ki jih ne more nihče vnaprej določiti, omrežja, ki spontano nastajajo in razpadajo - razpravljalne skupine in forumi, spletne reprezentacije itd. (Fulk, 2001: 93).

Vse bolj bomo priča upadu pomena jezikovnih tehnologij, utemeljenih na množičnem enostranskem posredovanju informacij, ki gnezdiijo v jeziku naroda. V prihodnosti se nam zelo verjetno obeta prevlada:

- nekaj regionalnih jezikov (kitajščina, ruščina, španščina, nemščina ipd.) in globalnega jezika (angleščina),
- z disperznimi, razsrediščenimi, interaktivnimi oblikami socialnega povezovanja na emergentni ravni, ki bodo bistveno manj zavezujoče za posameznika kot sodobne institucije nacionalne države.

Situacija se v primerjavi z 19. stoletjem bistveno spreminja: nacionalna orientacija kot temeljni makro pomen, zaradi novih jezikovnih tehnologij, postopno izgublja svoj hegemonski pomen, vse bolj jo izpodrivajo širše regionalne in globalne identitete. Nacionalni pomen delovanja v posameznikovem samorazumevanju slabi, s tem pa tudi nacionalna skupnost kot socialni pojav na emergentni ravni.

Ko gre za položaj, se situacija prav tako spreminja - relativno samozadostnih slojev, kot so bili nekoč kmetje, ni več. Duhovščina s sekularizacijo izgublja svoj vpliv. Slovenski meščanski sloji bodo v Evropski uniji postali numerično nepomembni, pa tudi razvojno zaostali, saj so bile še do nedavnega njihove referenčne skupine, s katerimi so se merili in glede na katere so se oblikovali, v manj razviti socialistični Jugoslaviji in vzhodni Evropi nasploh. Tudi v Habsburški monarhiji smo bili sicer v situaciji, ko smo imeli meščanstvo, ki je bilo politično neizkušeno ter gospodarsko in kulturno manj razvito, vendar pa smo takrat te pomankljivosti lahko kompenzirali z (kot se je izkazalo) učinkovitim substitutom, s hegemonskim nacionalnim pomenom, ki je opravičeval izolacijo (in ne interakcijo) v odnosih z močnejšimi Nemci. Danes pa nacionalni pomen na ravni posameznika slabi,

posledično slabi tudi emergentna nacionalna skupnost, oboje pa nas vodi od izolacije, s pomočjo 'nacionalnega zidu', k interakciji z močnejšimi sosedi.

Zanimivo je, da so se razmišljanja o spreminjajočem odnosu posameznika do slovenstva pri nas začela že sredi 20. stoletja, v času socializma. Tako Taras Kermauner opisuje usodo znanstvenika na enem od ljubljanskih inštitutov, ki je dobil francosko štipendijo. Ker po končanem izpopolnjevanju zanj doma ni bilo pravega položaja, domnevno zaradi manj kompetentnih in zavistnih kolegov, je ostal v tujini, kjer je čez čas dobil tudi položaj profesorja na Sorbonni. Kermauner meni, da je treba 'Dežmanov primer' ponovno premisliti. Mi bi rekli, da se potencialni Dežmani danes nahajajo v kvalitativno drugačni situaciji. Podobno razmišlja tudi Kermauner (1970: 10):

"Kaj pa, če se je kriterij preselil drugam? In če na zapuščanje narodnega telesa ni mogoče gledati več tako preprosto in enostransko? Kaj pa, če je to manično poudarjanje nacionalne zavesti - pripadnosti - kot vrhovne Vrednote danes še posebej izraz inferiornosti, bojazni, obrambe, poskus skriti se v znanem, zapreti se pred realiteto - svetom - izginiti v mišjo luknjo tradicionalne varnosti? Kaj pa, če je danes odprt človek pomembnejši - bolj - človek?"

Kar je bilo sredi 20. stoletja možno, postaja na začetku 21. stoletja vse bolj verjetno. Jeziki, kot je slovenski, se bodo v najboljšem primeru ohranili na ravni jezika zasebne sfere (jezikovni medij družabnega življenja posameznika). Pomen se na emergentni ravni ne bo več vzpostavljala na ravni nacije. Nacionalna identiteta bo postajala vse bolj 'utrujena' in bo na koncu odmrta. Jezik javnega delovanja posameznikov na teritoriju današnje Slovenije bo verjetno nemški na ravni širše regije in angleški na ravni globalne skupnosti. Podobno kot pomen tudi svoj položaj posameznik ne bo več ocenjeval na ravni nacije ampak regije in širše. Danes postaja očitno, da mobilnejši posamezniki že anticipirajo razmere prihodnosti, skladno s tem delujejo (na primer podjetniki) in vse bolj doživljajo svoj prostor kot prostor Evropske unije, ne pa nacionalne države. Nekaj podobnega bo kmalu veljalo tudi za izobražence (znanstvenike, umetnike itd.), pa tudi uradnike in politike (saj se bodo ključni problemi posameznikov urejali na nadnacionalni ravni). V takšnih okoliščinah pozne modernosti bo vpliv postopno puhtel iz rok posameznikov, ki se bodo še vedno identificirali z nacionalno državo na emergentni ravni. Takšna pomenska orientacija bo postajala značilna za konservativne posameznike.

V pozni modernosti bo postal 'sindrom Dežman', ki smo ga opisali v prejšnjem poglavju, pravilo, vendar pa bo v odsotnosti hegemonije nacionalnega pomena izgubil pečat izdajstva. Situacija bo v primerjavi z 19. stoletjem drugačna vsaj v dveh ozirih. Slovenci asimilacije ne bomo več doživljali kot problema, ker se na množični ravni ne bomo več doživljali kot pripadniki naroda. Na drugi strani pa se tudi ne bomo stajali v 'germanski' ali 'ameriški' nacionalni imperij, ker bo tudi za njih jezik izgubil nacionalni makro pomen. Asimilacija bo postala samoumevna oblika odzivanja na spremenjene pomene in položaje, a seveda le za posameznike, ki bodo te okoliščine zaznavali (recimo temu 'postmoderna', globalistična

makro orientacija). Na drugi strani bo 'sindrom Levstik' postal sinonim tranzicijskega tujca, tiste osebe, ki se bo - bodisi zaradi pomanjkanja alternative ali iz nostalgичne pripadnosti položaju - oklepala nacionalne identitete in nacije kot skupnosti (del političnega in uradniškega sloja, elitni umetniki, duhovščina itd.). Ti ljudje bodo obsojeni na utopično delovanje, ki ga lahko iz te perspektive opredelimo kot posameznikovo pripisovanje hegemonije tistim pomenom in položajem, ki so izgubili status emergentnega množičnega pojava. Iz te pozicije se nam kaže anti-globalistično gibanje danes kot gibanje tranzicijskih tujcev, množice posameznikov, ki se oklepa nacionalne identitete, čeprav dobiva to v globalnem kontekstu bistveno drugačno, konservativno obeležje.

Sklep

V arhaičnih skupnostih, ko je bila edina tehnologija posredovanja jezika neposredni govor, je bilo na svetu veliko število manjših skupnosti lovcev in nabiralcev, ki so govorili specifične plemenske jezike. Po McWhorterjevi oceni (2003: 259) je bilo takrat v obtoku kakšnih sto tisoč različnih jezikov. V obdobju starih civilizacij so se poljedelske skupnosti širile na račun arhaičnih. Verjetno je prišlo do najbolj drastičnega upada števila jezikov prav v tem obdobju, zapisani jezik pa je omogočal učinkovitejšo integracijo posameznikov v večje skupnosti. V zgodnji modernosti se je po pravilu uveljavil en jezik na ravni državne skupnosti, integracijo na ravni narodne skupnosti pa so omogočali množični mediji. Prišlo je do novega krčenja števila jezikov, po McWhorterjevi oceni se danes na svetu govori še približno šest tisoč različnih jezikov (prav tam, 260). Trend upadanja števila jezikov se bo z globalizacijo v pozni modernosti samo še nadaljeval. Posamezniki, povezani v globalna omrežja s pomočjo množičnih interaktivnih tehnologij, bodo govorili le še nekaj svetovnih jezikov. Po eni od ocen bo do leta 2100 izumrlo 90% sedanjih jezikov. Kar 96% svetovnega prebivalstva govori danes poleg svojega materinega jezika še enega od dvajsetih večjih svetovnih jezikov (prav tam, 257). Za večino njihovih otrok pa bo verjetno že veljalo, da bo svetovni jezik izpodrinil materinega. Po oceni Fischerja (2003: 314 - 315) bodo v naslednjih štiristo letih preživeli le štirje jeziki (kitajščina, angleščina, španščina in portugalsčina), angleščina bo med njimi prevladujoča, prav tako tudi latinica med pisavami.

Slovenci smo se kot narod oblikovali v zgodnji modernosti, kot nacija pa - z zamudo - v pozni modernosti. Znašli smo se v paradoksalni situaciji, da smo kot posamezniki oblikovali socialna omrežja nacionalne države v obdobju, ki ga obeležuje že postdržavnost. Naše vključevanje v EU - dobro desetletje po osamosvojitvi - je eden od kazalcev tega.

Hribar misli, da se lahko 'globalizacijski degradaciji', ki ogroža slovensko nacijo, tudi zoperstavimo, in sicer s priseganjem na univerzalnost človekovega dostojanstva in človekovih pravic (2003: 62):

"Ne le preživetja posameznikov, ampak tudi narodov, s tem pa tudi njihovih jezikov."

Skušali smo pokazati, da je imelo preživetje posameznikov v zgodovini človeštva zelo različne emergentne socialne oblike, oblika naroda v svoji državi je le ena od njih in ima, tako kot vse druge, zelo omejen 'rok trajanja'. Res pa je, da nam lahko država, ki je nastala v pogojih zgodnje modernosti, s perspektive naših kratkih življenj, učinkuje kot nekaj danega in nespremenljivega, kot nekakšna 'druga narava'. Ker smo tudi družboslovci samo ljudje, smo enako dovzetni za tovrstno povečevanje države. Tako številni sociologi (denimo Manuel Castells in Anthony Giddens) predpostavljajo, da je EU mogoča le kot 'kartel' nacionalnih držav in da ZDA ne morejo biti njen zgled (Adam in Makarovič, 2003: 220). Takšno je tudi mnenje Adama in Makaroviča. Potem, ko razložita, kakšen bo verjetni razvoj EU (pri tem se sklicujeta na Castellsa), zapišeta (prav tam, 218):

"To tudi pomeni, da bo nacionalna država še dolgo funkcionalna oblika uravnavanja nekaterih družbenih in mednarodnih procesov."

Kot prvo se nam zastavlja vprašanje, kako dolgo je 'še dolgo'? Za sedanjo generacijo Slovencev, ki smo s svojimi pomeni/položaji vzpostavljali nacionalno državo in ki se vključujemo v EU, lahko z veliko verjetnostjo rečemo, da predstavlja nacionalna država 'funkcionalno obliko', ki jo bomo s svojim delovanjem po svojih najboljših močeh ohranjevali. Ali pa bo to še veljalo za generacijo za nami, je že vprašanje. Drugi generaciji za nami pa so bodo zdeli naši pomeni in položaji verjetno že zelo tuji. Minilo pa bo šele dobrega pol stoletja, kar - predpostavljamo - še ne predstavlja 'dolgo časa' v kontekstu zgodovinskega spreminjanja. Drugo vprašanje pa je, kaj pravzaprav investiramo v pojem 'država'. Današnja država je po mnenju istih avtorjev plastična in prepustna (meje se relativizirajo, politika prihaja pod zunanji vpliv, vse več je medkulturnega vplivanja itd.). Suverenost postaja razpršena (pojem povzemata po Tomu Burnsu), vendar pa je po njunem mnenju država trdoživa in prilagodljiva institucija, ki bo vse te napade preživela, čeprav bo za to plačala določeno ceno (prav tam, 219 - 220). Če je država skupek institucij, v katerih pooblaščenim posameznikom v imenu drugih državljanov suvereno delujejo na jasno določenem teritoriju, potem se nam zastavlja vprašanje, ali je pojav, ki ga opisujeta avtorja kot državo danes, še vedno država. Če spomnimo: suverenost je razpršena, meje nejasne, politika pod zunanjim vplivom itd. Ali ni morda raba pojma država v tem primeru preveč ohlapna? Če je to država, potem lahko po isti logiki pojem države razširimo tudi za nazaj in, na primer, govorimo o kranjski deželni vladi v 19. stoletju kot o prvi slovenski državi, sicer resda z razpršeno suverenostjo, z nejasnimi mejami ali brez zunanjepolitičnega vpliva, a vendarle. Vendar pa je tako ohlapna raba pojmov, še posebej v (družboslovni) znanosti, po našem mnenju sporna.

Po Siedentopu je nosilec nacionalne države posameznik, osvobojen tradicionalnih spon družine, rodbine, plemena ipd. (Brecelj, 2003:140). Hitra ekspanzija institucije države po vsem svetu, v skupnostih na zelo različnih stopnjah razvoja kaže, da temu verjetno ni tako. Posamezniki v interakciji z drugimi smo nosilci vseh emergentnih oblik socialne pojavnosti in nacionalna država je predstavljala v zgodnji modernosti le najvišje emergetno omrežje. Med ravnijo posameznika kot državljana in nacionalno državo pa je še kopica intermediarnih omrežij, delno tudi

specifičnih za vsako nacionalno skupnost, ki posredujejo in povezujejo med posameznikom in državo (od družine do rodbine, od mafije do policije itd.). Ravno v tem kontekstu se nam zdi smiselna uporaba pojma globalizacija, ki ga vpelje Robertson (Muck, 2003: 93). Tako kot je nacionalna država najvišji emergentni okvir socialnih omrežij zgodnje modernosti, ki omogoča številna partikularna omrežja na vmesnih ravneh, tudi nastajajoča globalna vas omogoča različne posebnosti na lokalnih ravneh. Vendar pa najvišji emergentni okvir pogojuje usodo jezikovnega medija. V zgodnji modernosti je afirmiral jezik enega naroda na ravni državnega teritorija, v globalni skupnosti pa afirmira redke regionalne in en globalen jezik. To pa implicira tako konec nacionalne države kot jezika naroda. S tem, da bodo seveda tudi tisti redki jeziki, ki bodo preživel, izgubili status nacionalnih jezikov.

V čem bo specifika globalne skupnosti prihodnosti v primerjavi s sodobnimi nacionalnimi državami? Telekomunikacijske in računalniške tehnologije bodo kvalitativno spremenile naše doživljanje življenja - od sfere dela do zasebnega življenja. Na ravni samorazumevanja posameznika si lahko zamišljamo večjo avtonomijo in privatizem, na ravni interakcije z drugimi pa manjšo potrebo po posredovalnih institucijah javne sfere (delo na domu, izobraževanje na daljavo itd.), ker bo posameznik lahko večji del potreb izven zasebne sfere zadovoljeval brez asistenc anonimnih drugih. Posameznik bo večino časa preživel v zasebni sferi, ostale potrebe pa bo zadovoljeval avtonomno na daljavo, s pomočjo interakcijskih tehnologij. Situacija je na prvi pogled podobna totalitarnim skupnostim 20. stoletja (ki so prav tako značilne po relativni odsotnosti javne sfere, vsaj tiste avtonomne), vendar s to pomembno razliko, da bo globalna vas prihodnosti decentralizirana in brez velikih ideoloških narativov, množica avtonomnih in samoiniciativnih zasebnikov⁴. Smiselna se nam zdi Beckova opredelitev globalne skupnosti kot svetovne družbe brez svetovne države ali svetovne vlade (Muck, 2003: 89).

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da bomo Slovenci, kot proizvod množičnih enostranskih informacijskih tehnologij, ki so v zgodnji modernosti na površje pripeljale zavest o hegemoniji jezikovnega medija etnije, v pozni modernosti, zaradi prevlade globalnih interaktivnih informacijskih tehnologij, kot nacija izumrli. Na teritoriju sedanje države bodo seveda še vedno živeli ljudje z določenim zgodovinskim spominom na slovenstvo, vendar pa bo obstoj naroda kot vsakdanji referendum o njegovem obstoju (Renan, v Rupel, 1986: 187) izgubljen. Večina posameznikov ne bo več pripisovala hegemonikega pomena jeziku etnije in na ravni množičnega delovanja ne bo sproti vzpostavljala nacije kot emergentnega socialnega pojava.

Je izumrtje Slovencev kot nacije v bližnji prihodnosti problem? Odvisno od perspektive. Iz zgodovinske perspektive prav gotovo ni, saj Slovencev ni bilo večji del zgodovine človeštva in je zato nekako razumljivo in pričakovano, da jih ne bo tudi veliko večino človeške prihodnosti. Sporna izgleda ta trditev lahko le iz kratkoročne perspektive generacije ljudi, ki smo svoj pomen in položaj narodno ute-

⁴ Možno izjemo predstavljajo tranzicijski tujci, ki bodo zagovarjali konservativne makro pomene in ki se bodo zgedovali pri današnjih aktivistih antiglobalizma ali kritikih aplikacij sodobne znanosti (na primer jedrske energije, biotehnologije itd.).

meljevali ter tako vzpostavljali in ohranjevali socialna omrežja nacionalne države. Vendar pa tudi v tem primeru problem slovenstva obstaja le na abstraktni, načelni ravni, pomembno manj pa na konkretni ravni vsakdanjega delovanja. Če namreč za ilustracijo pogledamo samo kulturno politiko slovenske države danes, postane že na prvi pogled očitno, da deluje proti interesom krepitve nacionalnega pomena in položaja - izrazito favorizira razvoj predmodernih oblik estetskega izražanja na račun zrelih modernih in nas s tem sili v status kulturnih zamudnikov, ki ne sledimo niti referenčnim evropskim nacionalnim državam. Od časov Dežmana, ko so slovenski veljaki postavljali Koseskega pred Prešerna, se ni spremenilo čisto nič. Kulturni konservativizem je v slovenskem prostoru očitno globoko vsajen. Kako neki naj bi se v kulturni klimi, ki ni kos niti aktualnim izzivom, zoperstavljali pritiskom nastajajoče globalne vasi?

LITERATURA

- Adam, Frane in Makarovič, Matej (2003): 'Nacionalna država in EU: demontaža ali fleksibilna prilagoditev'. V: (ur.) Grafenauer, Niko: *Evropski izziv*. Nova revija, Ljubljana.
- Brecelj, Martin (2003): 'Med Evropsko zvezo in svetovno državo'. V: (ur.) Grafenauer, Niko: *Evropski izziv*. Nova revija, Ljubljana.
- Fischer, Steven Roger (2003): *A History of Writing*. Reaktion Books, London.
- Frankfort, Henri (1978): *Kingship and the Gods. A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*. The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Freeman, Walter J. (1999): *How Brains Make Up Their Minds*. Weidenfeld & Nicholson, London.
- Fulk, Janet (2001): 'Global Network Organizations: Emergence and Future Prospects'. *Human Relations. Towards the Integration of the Social Sciences*. 54, 1, 91 - 101.
- Hribar, Tine (2003): 'Globalizacija, evroslovenstvo in humanistika'. V: (ur.) Grafenauer, Niko: *Evropski izziv*. Nova revija, Ljubljana.
- James, William (2002): *Pragmatizem in volja do verovanja*. Krtina, Ljubljana.
- Karras, Ruth Mazo (2003): *From Boys to Men. Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Kermauner, Taras (1970): 'Je Dežmanov primer potreben rehabilitacije?' *Problemi*, VIII, št. 89, str. 10 - 12.
- Matić, Dragan (2002): *Nemci v Ljubljani 1861 - 1918*. Historia 6, Ljubljana.
- McLuhan, Marshall (1964): *Understanding Media. The Extensions of Man*. Routledge & Kegan Paul Ltd., London.
- McWhorter, John (2003): *The Power of Babel. A Natural History of Language*. Arrow Books, London.
- Muck, Anja (2003): 'Kulturna globalizacija'. 2000. 153 - 155, 87 - 103.
- Prijatelj, Ivan (1956): *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848 - 1895 II*. DZS, Ljubljana.
- Rupel, Dimitrij (1986): *Sociologija kulture in umetnosti*. DZS, Ljubljana.
- Sterling, Bruce (2000): 'US Telephone Network'. V: (ur.) Heap, Nick et al.: *Information Technology and Society. A Reader*. Sage in Open University, London.